

GJOVALIN SHKURTAJ

VËSHTRIM MBI TRAJTAT FOLJORE TË MËNYRËS DËFTORE TË TË FOLMEVE ARBËRESHE TË KRAHINËS SË KOZENCËS (ITALI)

Studimet e deritanishme, si ato mbi gjuhën arbëreshe të shkruar ashtu edhe kontributet dialektologjike të mirëfillta, të bëra mbi bazën e vëzhgimeve të të folurit të gjallë, kanë treguar se format gramatikore paraqiten më homogjene sesa fonetika dhe leksiku. Veçanërisht për sa u përket formave foljore, të folmet e katundeve arbëreshe të krahinës së Kozencës nuk kanë ndonjë ndryshim me rëndësi midis tyre. Me sa kemi mundur ta rrokim ne, (sadoqë ekspedita jonë që e shkurtër dhe me synimin e një njohjeje të përgjithshme, pa kërkime të posaçme rreth kësaj ane¹⁾ sistemi foljor i të folmeve arbëreshe, në pikëpamje të morfosintaksës, ka ecur nëpër një rrugë pothuajse unike. Për mendimin tonë, kjo duket si në trajtat e ruajtura që shpjegohen me ekzistencën më se pesëshekullore të këtyre të folmeve si ishuj gjuhësorë, të shkëputur nga trangu i gjuhës shqipe, ashtu edhe në risimet (inovacionet) morfosintaksore që janë shfaqur gjatë kësaj periudhe.

* * *

Të folmet arbëreshe të Italisë paraqiten me disa trajta foljore të dallueshme jo vetëm nga ato të gjuhës letrare, po edhe nga ato të gjuhës dialektore të sotme. Kjo veçori e tyre është vënë re dhe është përmendur nga ndonjë studiues, po pa u ndalur në shpjegimet dhe argumentimet e ne-

1) Gjatë muajit maj të vitit 1973, së bashku me M. Samarën, bëmë një ekspeditë të kombinuar dialektologjike e leksikologjike në katundet arbëreshe të krahinës së Kozencës. Duke qenë se kjo ishte ekspedita e parë gjuhësore që ndërmerrej në krahinat arbëreshe nga studjuesët e RPSH-së, edhe pse u përqëndruam në katër pika (Shën Mitër = San Demitrio-Korone, Vakaricë, Frasnitë, Platani = Platani) ne u përpoqëm të bënim një eksplorim, kalimthi, edhe nëpër fshatrat e tjera përreth (Mbuzat = San Giorgio Albanese, Sfrigar = San Cosmo Albanese, Maqi = Machi, Civita) me qëllim që të vërenim gjendjen e përgjithshme, të verifikonim materialet dhe të shikonim diferencat e interferencat gjuhësore nga një katund tek tjetri si dhe nga një grup katundesh tek tjetri. Për këtë ekspeditë gjuhësore kemi botuar vetëm pak shënime në revistën «Studime filologjike» (3, 1973, f. 213-217), po ndërkaq materiali i mbledhur prej nesh është në përpunim e sipër, prandaj po kumtojmë vetëm për disa veçori të trajtave foljore të përbëra, për të cilat materialin tashmë e kemi studjuar e analizuar tërësisht.

vojshme dhe, veçanërisht, pa depërtuar në të gjitha hollësitë e saj. Kështu p.sh. studiuesi arbëresh Fr. Solano shënon se «dallimet themelore midis dy dialekteve të shqipes² janë në të pakryerën dhe në të ardhshmen e dëftores»³. Ky vlerësim është i miratueshëm vetëm përse i takon së pakryerës, ndërsa përse i takon së ardhshmes, ne, siç do të përpiqemi ta ftillojmë më poshtë, mbështetim mendimin e J. Gjinarit i cili me të drejtë ka theksuar: «Bindja se dy dialektet e shqipes dallohen në mënyrë absolute për shkak të dyllujshmërisë së ndërtimit të futurit, me sa duket, është formuar më tepër nga shqipja e shkruar në dy variante dialektore. Të dhënat e të folmeve të shqipes nuk flasin për ekzistencën e një futuri të tipit ballkanik në Jug e të një tjetri të tipit romanoperëndimor në Veri. Futuri i tipit *do të punoj* gjendet kudo në shqipen e folur, bile ai përdoret shumë edhe në gegërishten veriore».⁴

Po kështu, nga analiza e materialit dialektor që mblodhëm në të folmet arbëreshe të Kozencës, si dhe nga kundrimi i të dhënave të tjera, nëpër punime e studime për të folme të tjera të arbëreshëve të Italisë (si p.sh. për atë të Molises, të Grecit etj.), nëpërmjet krahasimit me trajtat e gjuhës letrare shqipe si dhe me ato të gjuhës dialektore të sotme në RPSH, neve na del se mund të shihen edhe të tjera dallime në format gramatikore të kohëve dhe mënyrave të foljes. Sigurisht që për këtë, nuk mjafton vetëm vështrimi i trajtave foljore të thjeshta, po duhet të merren parasysh edhe trajtat foljore të përbëra. Me këtë rrugë del se nuk janë vetëm trajtat e së pakryerës dhe të së ardhshmes të të folmeve arbëreshe të Italisë që paraqesin interes për t'u studiuar dhe krahasuar me ato të dialekteve dhe të folmeve të tjera të shqipes. Për mendimin tonë, me të njëjtën vlerë e interes studimor paraqiten edhe trajtat foljore të së tashmes së dëftores.

* * *

Trajtat e *kohës së tashme* të mënyrës dëftore në të folmet arbëreshe të Italisë, në krahasim me ato të shqipes së sotme dallohen mjaft qartë për këto dy arsye: Së pari, për ekzistencën e disa mbaresave të cilat në dialektet e të folmet e tjera të shqipes ose janë zhdukur ose nuk kanë ekzistuar dhe së dyti, për ekzistencën e përdorimit e dendur të trajtave analitike të së tashmes, të tipit: *jam + e + vinj*. Po ndalemi më për së afërmi në këto dy anë:

1. Jo vetëm në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, po edhe në të folme të tjera të arbëreshëve të Italisë, vihet re shtimi i mbaresës *-inj*, në trajtën e vetës I njëjës edhe tek foljet me bashkëtingëllore p.sh. (unë) *ghapinj, qepinj, ikinj, ecinj, lidhinj, ndihinj* etj. të cilave u korrespondojnë në toskërishte trajta pa mbaresë (e ashtuquajtura mbaresë-zero): *hap, qep, ik, ec, lidh, ndih*, dhe forma me mbaresën *-i*: *hapi, qepi, iki, eci, lidhi*, kryesisht në të folme të gegërishtes veriore, po edhe në disa të folme

2) Është rasti të vemë në dukje se Solani i përmbahet mendimit më të përgjithshëm që i përfshin të folmet e arbëreshëve të Italisë në dialektin shqiptar të Jugut, ndërsa ekziston edhe mendimi që ato përbëjnë një dialekt të tretë të shqipes.

3) Fr. Solano, *Manuale di Lingua Albanese, Elementi di morfologia e sintassi, esercizi — Cenni sui dialetti*, Corigliano, Calabro, 1972.

4) J. Gjinari. *Për historinë e dialekteve të gjuhës shqipe*. «St. fil». 4. 1968, f. 159.

të toskërishtes⁵⁾. Për ta pasur më të qartë gjendjen e kësaj dukurie po japim edhe paradigmen e zgjedhimit të disa prej këtyre foljeve në kohën e tashme:

njëjës:	v. I	<i>ghapinj</i> <i>qepinj</i> <i>ikinj</i> <i>ecinj</i> <i>ljidhinj</i> <i>ndihinj</i>	v. II.	<i>ghapën</i> <i>qepën</i> <i>ikën</i> <i>ecën</i> <i>ljidhën</i> <i>ndihën</i>	v. III.	<i>ghapën</i> <i>qepën</i> <i>ikën</i> <i>ecën</i> <i>ljidhën</i> <i>ndihën</i>
shumës		<i>ghapmi</i> <i>qepmi</i> <i>ikmi</i> <i>ecmi</i> <i>ljidhmi</i> <i>ndihmi</i>		<i>ghapni</i> <i>qepni</i> <i>ikni</i> <i>ecni</i> <i>ljidhni</i> <i>ndihni</i>		<i>ghapnjën</i> <i>qepnjën</i> <i>iknjën</i> <i>ecnjën</i> <i>ljidhnjën</i> <i>ndihnjën</i>

Neve na rezulton që në të folmet arbëreshe të Kozencës, në këtë lloj zgjedhimi kanë kaluar shumë nga foljet me temë në çdo bashkëtingëllore përveç *s/t*, të cilat, në tri vetat e njëjësit dalin me mbaresë -zero, ndërsa në shumës kanë mbaresat: v. I -*mi*, v. II -*ni*, v. III -*ën*. Shembujt i kemi të plotë për trajtat e foljeve *ngas*, *vras*, *flas*, *pres*:

njëjës:	veta I.	<i>ngas</i> <i>vras</i> <i>fjas</i> <i>pres</i>	v. II	<i>nget</i> <i>vret</i> <i>fjet</i> <i>pret</i>	v. III	<i>nget</i> <i>vret</i> <i>fjet</i> <i>pret</i>
shumës:		<i>ngasmi</i> <i>vrasmi</i> <i>fjasmi</i> <i>presmi</i>		<i>ngini</i> <i>vrini</i> <i>fjini</i> / <i>fjisni</i> <i>prini</i>		<i>ngasën</i> <i>vrasën</i> <i>fjasën</i> <i>presën</i>

Nuk marrin mbaresë në tri vetat e njëjësit edhe foljet *dal*, *marr*:
dal, *del*, *del*, *dalmi*; *dilni*, *daljën*;

marr, *merr*, *merr*, *marrmi*, *mirrni*, *marrën*.

Njësoj si foljet me bashkëtingëllore (të tipit të parë) zgjedhohen edhe të gjitha foljet e marra nga italishtja. Ne vumë re se, në rastet kur të folmet arbëreshe e kanë bjerrë foljen përkatëse të brumit amtar, u drejtohen foljeve të italishtes (ose të dialektit kalabrez), por duke u dhënë atyre trajtat zgjedhimore arbëreshe. Si temë e së tashmes në këto raste merret trajta e infinitivit p.sh. *kapirinj* nga it. *capire* «kuptoj», *condinuarinj* nga it. *continuare* «vazhdoj», *guadhanjarinj* nga it. *guadagnare* «fitoj, nxjerr të ardhura» etj. Po një shtresë më e vjetër e foljeve të huazuara nga italishtja kanë kaluar në zgjedhimin e foljeve me zanore dhe i janë shtruar një asimilimi më të fortë. Kështu p.sh. *qandonj* nga it. *piantare* «mbjell» përveç zgjedhimit me mbaresat foljore të të folmeve arbëreshe, ka pësuar edhe ndryshime të tjera, sidomos fonetike (grupi *pj* i italishtes ka kaluar në *q*, ashtu si tek *qac-a* «shetitore» nga it. *piazza*, *qaga* «plaga» nga it. *piaga*), *penxonj* nga it. *pensare* «mendoj», *kareconj* nga it. *carezare* «ledhatoj» etj.

5) Po ai, *Dialektologjia shqiptare*, dispensë, Tiranë 1966, f. 54.

2. Foljet me zanore të tipit *běj, fryj, kërkoj, punoj, shkruaj, lyej* etj. në të folmet arbëreshe të Kozencës, në vetën e parë njëjës të së tashme dalin me mbaresën *-nj*: *běj, frinj* < *frynj, kërkonj, punonj* «lëroj, plotësoj»; *shkru:nj, lienj* etj. Në vetat e tjera marrin mbaresat: *-n, -n, -ni, -njën*:

njëjës:	v. I	<i>běj</i>	v. II	<i>bën</i>	v. III	<i>bën</i>
		<i>frinj</i>		<i>frin</i>		<i>frin</i>
		<i>kërkonj</i>		<i>kërkon</i>		<i>kërkon</i>
		<i>punonj</i>		<i>punon</i>		<i>punon</i>
		<i>shkru:nj</i>		<i>shkruan</i>		<i>shkruen</i>
		<i>lienj</i>		<i>lien</i>		<i>lien</i>
shumës:	v. I	<i>bëmi</i>	v. II	<i>bëni</i>	v. III.	<i>bënjën</i>
		<i>frimi</i>		<i>frini</i>		<i>frinjën</i>
		<i>kërkomi</i>		<i>kërkoni</i>		<i>kërkonjën</i>
		<i>punomi</i>		<i>punoni</i>		<i>punonjën</i>
		<i>shkru:mi</i>		<i>shkru:ni</i>		<i>shkruenjën</i>

Foljet *pi, rri, fle* në të tri vetat e njëjësit dalin pa mbaresa, ndërsa në shumës kanë mbaresat *-mi, -ni, -në*:

njëjës:	v. I	<i>pë:</i> «pi»	v. II	<i>pë:</i> «pi»	v. III	<i>pë:</i> «pi»
		<i>rrë:</i> «rri»		<i>rrë:</i> «rri»		<i>rrë:</i> «rri»
		<i>fj3</i> «fle»		<i>fj3</i> «fle»		<i>fj3</i> «fle»
shumës:	v. I	<i>pimi</i>	v. II	<i>pini</i>	v. III	<i>pi:në</i>
		<i>rrimi</i>		<i>rrini</i>		<i>rri:në</i>
		<i>fj3mi</i>		<i>fj3ni</i>		<i>fj3:në</i>

Nga kjo paraqitje e zgjedhimit të foljeve në kohën e tashme, shihet që në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, ashtu si te autorët vjetër, gjejmë të ruajtur *-nj-* (në mbaresën e vetës së parë njëjës). Ky fakt është me interes, kur dihet që në gegërisht *nj-ja* që nga shekulli XVII është kthyer në palatalen *-j*, ndërsa në toskërisht *nj-ja* u ruajt deri në shekullin tonë⁶. Vrojtimit e studimet dialektologjike të këtyre vitesve të fundit tregojnë se, në gjendjen e sotme përhapje më të gjerë kanë në toskërishten, trajtat me *-j*; trajtat me *-nj* janë kufizuar kryesisht në toskërishten veriore, po edhe aty ka të folme si ato të Korçës, Pogradecit etj. që kanë trajtën me *-j*.⁷

Edhe në mbaresat e vetës së dytë e të tretë *-ën* në folje të tilla me bashkëtingëllore si *ghapën, qepën, ikën, ecën, ljidhën* etj. shohim një gjendje paralele me trajtat *ecën, ikën* të rëndomta në gjuhën dialektore shqipe. Siç është shpjeguar nga historianët e gjuhës. «këto e kanë burimin në pseudombaresat e foljeve më *-n*».⁸

Trajta të përbashkëta me ato të mbarë shqipes apo përkime të pjesë shme me ato të të folmeve të ndryshme të toskërishtes shohim edhe të

6) M. Domi, *Morfologjia historike e shqipes*, dispensë, Tiranë 1961, f. 45.

7) J. Gjinari, *Dialektologjia shqiptare*, dispensë, dorëshkrim, f. 117.

8) M. Domi, *vep. e cit.*, f. 48.

raste të tjera të zgjedhimit të foljeve në kohën e tashme. Të tilla janë p.sh. trajtat e tri vetave të njëjësit të foljeve *ngas*, *vras flas*, *pres*, si dhe të foljeve *marr*, *dal*. Për nga ana morfologjike, të njëjtën gjë mund të themi edhe për trajtat e tri vetave të njëjësit të foljeve *pi*, *rri*, *fle*, të cilat, ndërkaq paraqiten të dallueshme nga ana fonetike, duke qenë se kanë pësuar kalimin e *i-së* në një *e* të hapët: *rrë*: *pë*: dhe të grupit *fl* në *fj*: *fj3*.

Njësoj si në mbarë shqipen, paraqiten në të folmet arbëreshe edhe trajtat e vetës së dytë shumës, si të foljeve me zanore ashtu edhe të atyre me bashkëtingëllore; ato ndërtohen me mbaresën *-ni* (*qepni*, *ecni*, *kërkonni*, *bëni* etj.).

Të dallueshme nga shqipja letrare dhe dialektet e të folmet e saj, paraqiten trajtat e vetës së parë shumës të të folmeve arbëreshe. Në mbaresën *-më* të shqipes, që del si vazhdim i mbaresës indoevropiane *-mos*, në të folmet arbëreshe është bërë zhvillimi fonetik $\bar{e} > i = -mi$. Kjo vëhet re në foljet me bashkëtingëllore (*kapmi*, *marrmi*, *ngasmi*), ashtu edhe në ato me zanore (*bëmi*, *punomi*, *fj3mi*, *rrimi* etj.). Përsa i përket kalimit $\bar{e} > i$, i cili, siç ka shpjeguar M. Domi, është një inovacion i vonshëm⁹, shohim një zhvillim paralel me mbarë shqipen, ku gjithashtu mbaresa *-më* e së tashmes ka dhënë *-im* nëpërmjet kalimit fonetik $\bar{e} > i$, (khs. arb. *marrmi* dhe shqip *marrim*). Mesa duket, kemi të bëjmë me të njëjtin fenomen, të përfutur në dy rrugë të ndryshme: në rastin e parë (në të folmet arbëreshe) nga *marrmë* tek *marrmi* kemi të bëjmë me një kalim të drejtpërdrejtë $m\bar{e} > mi$, ndërsa tek *marrim* procesi i kalimit $\bar{e} > i$ ka ardhur pas një metateze të *marrmë* $>$ *marrëm*, prej nga më pas ka dalë *marrim*. Për këtë na dëshmon ekzistenca e trajtave të tilla si *marrëm*, *japëm*, *presëm*, *qesëm* etj. të cilat përveç se te Matrënga (*jesëmë*), Bogdani (*presëmë*, *shofëmë*)¹⁰ etj. i gjejmë edhe sot në disa të folme të Jugut, po edhe në ndonjë të folme të Veriut, në gojën e brezit të vjetër, si variante të trajtave me *-im*.

Edhe trajtat e vetës së tretë shumës të të folmeve arbëreshe paraqiten të dallueshme nga ato të mbarë shqipes. Përballë trajtave me mbaresat *-in*, për foljet me bashkëtingëllore (*marrin*, *ecin*, *presin*) dhe me *-jnë*, *-në* për foljet me zanore (*punojnë*, *shkojnë*, *pinë*) të përgjithshme jo vetëm në gjuhën letrare po edhe në gjuhën dialektore shqipe, në të folmet arbëreshe kemi trajtat me mbaresën *-njën* për foljet me zanore të tipit *bënj*, *punonj* (si dhe të foljeve me bashkëtingëllore që kanë kaluar në zgjedhimin si ato me zanore (shih *ghapnjën*, *ndihnjën*, *bënjën*, *frinjën*, *kërkonjën*), me *-në* për ato të tipit *pi* (shih *pi-në rri:në*, *fj3:në*) dhe me *-ën* për foljet me bashkëtingëllore të tipit *vras*, *ngas* (shih: *ngasën*, *vrasën*, *fjasën*, *presën*).

3. Po, sigurisht, dallimin më të dukshëm midis të folmeve arbëreshe dhe gjuhës shqipe të sotme, e shohim në trajtat e dyta, analitike të së tashmes (të tipit *jam* + lidhëzën *e* + foljen në kohën e tashme p.sh. *jam e vinj*). Kështu psh. kudo nëpër katundet arbëreshe, të bien në vesh menjëherë pyetjet: *ku je e vete* ose *ku in veni* / *ku ini e veni* si dhe përgjigjet po me trajtë të tillë analitike p.sh. *jam e vete mbë skolët* ose *jemi e vemi mbë skolët*.

9) M. Domi, *vep. e cit.*, f. 46.

10) Po ai, po aty, f. 46.

Kjo trajtë e dytë e së tashmes, siç u tha, del si një ndërtim i përbërë nga tri gjymtyrë: 1. folja *jam* 2) lidhëza bashkërenditëse *e*, e cila në ndonjë rast edhe mund të mungojë, në pasojë të elizionit etj. 3) folja që shpreh veprimin themelor në kohën e tashme. Trajtat e së tashmes me këtë ndërtim janë shumë të dendura në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës. Ato i regjistruam në Frasnitë: nani *jam e rëfienj* në prralez // *jam e vete* bën një mbashatë // në Shën Mitër, Maqi, Vakariço e Mbuat (katunde të afërta me njëra-tjetrën): se u *jam e t'ru:j* me zemër kudo je // ku *je:vete* cop lëndrun? // te albergu jini e fji3ni? // *është e t'ikën* thumbëza // shomi *ç'janë e bënjen* // në Spezano: *jam e rrëmonj* silatat te vreshta // në Platan: *jam* gjith dje:rs *çë janë e më dalën* // në Çivita: tha: vemi ka pllasi se tata *është e na pret* // thujat *«jam e peshkarinj pishq»* // etj.

Nga ana strukturore për këtë trajtë janë për t'u shënuar këto dukuri: a) folja që shpreh kuptimin themelor mund të jetë në trajtën veprorë psh. *jam e lanj* po edhe në trajtën pësore psh. *jam e laghem* b) lidhëza *e* të shumtën e herës është e pranishme p.sh. *jam e vinj, jam e vete, është e gha* etj. po ka edhe raste që bie, si pasojë e elidimit a kontraktimit (në prani të zanoreve të tjera) p.sh. *ku je vete, ku je e vete*, c) midis foljes *jam* dhe foljes që shpreh kuptimin themelor mund të hyjnë edhe trajtat të shkurtra të përemrit vetor psh. *jam e t'gjegjinj* // tata *është e na pret* // *jam* gjith dje:rs *çë janë e më dalën* // *është e t' ikën* thumbëza etj.

Për nga funksioni sintaksor, të tri gjymtyrët e kësaj trajte shkrihen në një trajtë të vetme e cila është e krahasueshme me trajtat e italishtes *sto + gjerund*, tipi *sto lavando* apo *sto lavandomi* dhe shpreh një veprim të zgjatur (durativ).

Trajta e tipit *jam e vinj* është e përhapur në mbarë të folmet e arbëreshëve të Italisë; atë e ka vënë re dhe është përpjekur ta shpjegojë së pari Kamarda, i cili e quan «të barasvlershme me gjerundin e... e që vlen për të shënuar një veprim që vazhdon...»¹¹, por, një kthjellim në lidhje me ndërtimin dhe kuptimet e kësaj trajte, nuk mund të arrihet vetëm me përqasjen e thjeshtë të saj me ato të italishtes *sto + gjerund* (*sto venendo*). Pa mohuar një ndikim të mundshëm nga kjo trajtë e italishtes me të cilën (gjuhë) të folmet arbëreshe bashkëjetojnë prej pesë shekujsh, neve, ndërkaq, na duket e domosdoshme të kthejmë sytë dhe të marrim parasysh edhe dritën që lëshon mbi këtë trajtë krahasimi me simotrat e saj në të folme të tjera arbëreshe p.sh. *jam ç lanj* në të folmen e Grecit nëpërmjet së cilës gjejmë edhe një lidhje me të folmet e skajit jugor të shqipes, si psh. me atë të Labovës së Kryqit në lokalitetin e Libohovës (pranë Gjirokastrës) ku gjëllinë pikërisht trajta të tilla analitike «të ndërtuara nga folja ndihmëtare *jam*, lidhëza *që* dhe e tanishmja e foljes themelore: *jam që laj duart, është që ha bukë, është që shkruan* etj.».

Duke dalë në lëmin më të gjerë të gjuhës dialektore shqipe, krahasimi mund të shkojë edhe më tej duke përfshirë në vështrim edhe trajtat e ngjashme (gjithashtu analitike) të gegërishtes veriore (tipi *jam ka vi*)

11) D. Camarda, *Saggio di Grammatologia Comporata sulla Lingua albanese*, Livorno 1864, f. 329.

12) E. Lafe, *E folmja e Nikaj-Mërturit*; «St. fil» 3, 1964, f. 130 (shënim)

të cilat neve na duken të ngjashme nga forma dhe krejt të njëjta nga kuptimi me ato të të folmeve arbëreshe. Mbi këtë bazë ne mendojmë se trajta analitike të të folmeve arbëreshe (tipi jam + e + foljen në kohën e tashme) duhet ta ketë zanafillën jo jashtë shqipes tek gjerundi i italishtes, siç mendonte Kamarda, po, përkundrazi, brenda vetë asaj d.m.th. kemi të bëjmë me një trajtë që arbëreshët e kanë marrë me vete nga Shqipëria, ku, siç u vërtetua më lart, gjurmët ruhen si në Jug ashtu edhe në Veri.

E pakryera

Edhe e pakryera e mënyrës dëftore, ashtu si e tashmja, në të folmet arbëreshe të Kozencës del me dy trajta: a) me një trajtë të thjeshtë, mbaresat e së cilës, në pjesën më të madhe janë të njëjta ose afrojnë me ato të të folmeve të skajit jugor të Shqipërisë, b) me një trajtë të dytë, analitike të formuar nga e pakryera e foljes jam + e + foljen themelore në të pakryerën (tipi : *inja e vinja*).

1. Për dy vetat e para të njëjësit dhe për tri vetat e shumësit mbaresat e së pakryerës (për foljet e trajtës veprorë) janë të njëjta si për foljet me zanore ashtu edhe për ato me bashkëtingëllore: v. I *-nja*, v. II *-nje*, shumës: v. I *-jim*, v. II — *-jit*, v. III *-jin*, ndërsa në vetën e tretë njëjës gjendja është disaformëshe: me mbaresën *-nej* psh. *b3nej* «bënte» *-nij* psh. *bjenij* «blente», pa mbaresë p.sh. *prit* «priste», *vej* «vente» etj. Për ta kthjelluar gjendjen e kësaj trajte po japim paradigmen e disa foljeve kryesore:

a) Foljet ndihmëtare *jam* dhe *kam* në të pakryerën kanë këto trajta:

njëjës:		shumës:	
v. I <i>inja</i> ,	<i>kinja</i>	v. I <i>ishim</i> ,	<i>kishim</i>
v. II. <i>inje</i>	<i>kinje</i>	v. II <i>ishit</i> ,	<i>kishit</i>
v. III <i>ish</i>	<i>kish</i>	v. III. <i>ishin</i> ,	<i>kishin</i>

b) Foljet me zanore:

njëjës: v. I <i>shkonja</i>	v. II <i>shkonje</i>	v. III. <i>shkonej</i>
<i>qandonja</i>	<i>qandonje</i>	<i>qandonej</i>
<i>bënja</i>	<i>bënje</i>	<i>bënej / bënij</i>
<i>ljanja</i>	<i>ljanje</i>	<i>ljanij</i>
<i>bjenja</i>	<i>bjenje</i>	<i>bjenej / bjenij</i>
<i>vinja</i>	<i>vinje</i>	<i>vinej</i>
<i>rrinja</i>	<i>rrinje</i>	— <i>rri:j</i>
<i>shurbenja</i>	<i>shurbenje</i>	<i>shurbenej</i>
<i>venja</i>	<i>venje</i>	— <i>ve:j</i>
shumës: v. I <i>shkojim</i>	v. II <i>shko.jit</i>	v. III <i>shko.jin</i>
<i>qandojim</i>	<i>qandojit</i>	<i>qandojin</i>
<i>bëjim</i>	<i>bëjit</i>	<i>bëjin</i>
<i>ljajim</i>	<i>ljajit</i>	<i>ljajin</i>

<i>bjejm</i>	<i>bjejit</i>	<i>bjejin</i>
<i>vijim</i>	<i>vijit</i>	<i>vijin</i>
<i>rrijim</i>	<i>rrijit</i>	<i>rrijin</i>
<i>shurbejm</i>	<i>shurbejit</i>	<i>shurbejin</i>
<i>ve:jim</i>	<i>ve:jit</i>	<i>ve:jin</i>

b.
-t

c) Foljet me bashkëtingëllore:

njëjës: v. I	<i>prisnja</i>	v. II. <i>prisnje</i>	v. III. <i>prit</i>
	<i>vrisnja</i>	<i>vrisnje</i>	<i>vrit</i>
	<i>shihnja</i>	<i>shihnje</i>	<i>shih</i>
	<i>thonja</i>	<i>thonje</i>	<i>thoj</i>
shumës: v. I	<i>prisjim</i>	v. II. <i>prisjit</i>	v. III <i>prisjin</i>
	<i>vrisjim</i>	<i>vrisjit</i>	<i>vrisjin</i>
	<i>shihim</i>	<i>shihjit</i>	<i>shihin</i>
	<i>thojim</i>	<i>thojit</i>	<i>thojin</i>

Nga kjo paraqitje del e qartë që në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, trajta e thjeshtë e të pakryerës ka një fytyrë të afërt me atë të të folmeve të toskërishtes të tilla si çamërishtja. E njëjtë me atë të çamërishtes del trajta e vetës së tretë njëjës me mbaresën *-nej*, *ikënej*, *dëgjonej*, si dhe mbaresat e tri vetave të shumësit *-jim*, *-jit*, *-jin*: *bijim*, (= bënjim), *bijit*, *bijin*^{12/1}

2. Ashtu si e tashmja edhe e pakryera e mënyrës dëftore, krahas trajtës së thjeshtë ka edhe një trajtë të dytë, analitike që ndërtohet nga e pakryera e foljes *jam* + lëdhëzën bashkërenditësen e + foljen që shpreh kuptimin themelor në të pakryerën. Të dyja gjymtyrët e kësaj trajte analitike, njësoj si tek e tashmja e tipit *jam e vinj*, shërbejnë si një kallëzues i vetëm: ki ulku e piti ku *ish e venej* // këjo i tha se *ish e venej* gjënej mëmën tats // (Frasnitë); një he:r *ish e hanij* ki biri rregjit e preu nj'glisht // kur *ish e hajin* gjith mbë trietz... // një ditë pa se kjo grua e ljugë ç'i shoqi kish kllarë ndë shpi:t *ish e i binej* së biljes // (Çivita); kur shihnja mallin se *ish e partirnej* (Shën Mitër-Koronë) etj.

Këto trajta analitike të së pakryerës janë më pak të përdorshme se ato të së tashmes.

E kryera e thjeshtë.

Në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, ashtu si edhe në të folmet e tjera të arbëreshëve të Italisë, zotërojnë aoristet asigmatike. Në dallim nga gjuha e sotme shqipe, në vend të aoristit me *-va* për foljet me zanore, mbizotërojnë trajtat e aoristit me *-ta*; po edhe aoristi me *-va* shfaqet në këto të folme, veçse me një dukuri më të pakët se ai me *-ta*.

a. Folia *jam* ka trajtat:

12/1) Q. Haxhihasani, *Vështrim i përgjithshëm mbi të folmen e banorëve të Çamërisë*, në *Dialektologjia shqiptare* I, 1971, f. 180.

njëjës: <i>qeva</i>	shumës: <i>qe:më</i>
<i>qeve</i>	<i>qe:të</i>
<i>qe</i>	<i>qe:ne</i>

b. Foljet me zanore të tipit *shkruanj* marrin mbaresat *-ta, -te, -ti, -tim, -tit, tën*:

njëjës: v. I <i>shkruajta</i> <i>frita</i>	v. II <i>shkruajte</i> <i>frite</i>	v. III. <i>shkrujti</i> <i>friti</i>
shumës: v. I <i>shkrujtim</i> <i>fritëm</i>	v. II <i>shkrujtit</i> <i>fritët</i>	v. III <i>shkrujtën</i> <i>fritën</i>

Po këto trajta nuk janë të vetmet për këtë kategori foljesh. Krahas tyre ekzistojnë edhe trajtat me mbaresat *-a, -e, -i, -m, -t, -n* dhe me v epentetike, si në shqipen e sotme letrare psh. *kërkova, kërkove, kërkoi, kërkua, kërkua, kërkuan; qandova, qandove, qandoi, qandua, qandu:t, qanduan* etj.

c) Foljet e tipit *marr*, njësoj si në mbarë shqipen edhe këtu pësojnë apofoninë e zanores rrënjore $a > o$ dhe marrin këto mbaresa: në njëjës: *-a, -e, -i*, dhe në shumës: *-tim, -tit, -tim*.

njëjës: v. I <i>mora</i> <i>vola</i> <i>sola</i> <i>mbola</i>	v. II <i>more</i> <i>vole</i> <i>sole</i> <i>mbole</i>	v. III <i>mo:ri / murti</i> <i>vuoli</i> <i>suoli</i> <i>mbuli</i>
--	---	---

shumës: v. I <i>murtim</i> <i>vuoltim/ vultim</i> <i>suoltim/ sultit</i> <i>mbultim</i>	v. II <i>mu:rtit</i> <i>müoltit/ vultit</i> <i>suoltit/ sultit</i> <i>mbultit</i>	v. III <i>murtin</i> <i>vuoltin/ vultin</i> <i>suoltin/ sultin</i> <i>mbultin</i>
--	--	--

c) Foljet *vinj* «vij» dhe *vete* në aorist dalin:
erdha, erdhe, erth; erdhtim, erdhtit, erdhtin;
vajta, vajte, vate; va:më, va:të, va:në.

d) Foljet *shoh, them* dalin me trajtat:

(unë) *pe;* (ti) *pe:* (ai) *pa;* (na) *pa:më,* (ju) *pa:të,* (ata) *pa:në.*

(unë) *the* (ti) *the* (ai) *tha;* (na) *tha:më* (ju) *tha:të* (ata) *tha:në.*

Nga kjo paraqitje e skicuar e trajtave të së kryerës së thjeshtë mund të shihet që, në themel, të folmet arbëreshe kanë pothuajse ato trajta që shohim edhe në të folmet e tjera të shqipes, me disa dallime të cilat mund të shihen, herë si ruajtje trajtash më të lashta si p.sh. aoristi jositmatik i foljeve *jam, shoh, them:* (unë) *qeva* (ti) *qeve,* (unë) *pe,* (ti) *pe;* (unë) *the* (ti) *the,* herë si zhvillime të reja, vetjake që janë përfutur në këto të folme pas shkëputjes nga trunngu i shqipes. I tillë është p.sh. shtimi i aoristeve me *-ta* në vend të atyre me *-va* në foljet me zanore (tipi: *shkruajta, frita* në vend të *shkrova, friva*).

Me interes paraqitet edhe trajta e vetës së tretë njëjës të foljes me apafoni (tipi *marr* — *mora*) ku shohim një gjendje me variante dhe lëkundje. Në themel aty kemi trajta me mbaresën *-i* (*muri / murti; moli* etj.) po edhe me zberthim të zanores së temës. Me sa duket kemi të

bëjmë me një kryqëzim të trajtave me mbaresën **-i** (të tipit *doli*, *mor*) me ato pa mbaresë (të tipit *dual*, *muar*) të cilat i gjejmë edhe sot në të folme të ndryshme të gjuhës shqipe.

Koha e ardhshme.

Një nga dukuritë që i dallon të folmet e shqipes është edhe formimi i trajtave të së ardhshmes me ndihmësen *kam*: tipi *kam me ba* përdoret vetëm në të folmet gege, sidomos në gegërishten veriore, tipi *kam për të bërë* del më dendur në të folmet jugore dhe në atë të Shqipërisë. Mesme¹³ dhe tipi *kam të bëj* gjendet kryesisht tek arbëreshët e italisë. Krahas tyre, me të njëjtën shtrirje dialektore përdoren edhe format të tipit *kisha me ba*, *kisha për të bërë* dhe *kisha të bëja* me vlerën e së ardhshmes në të shkruarën përkatësisht të kushtores¹⁵.

E ardhshmja e tipit «*kam*» + lidhore në të folmet arbëreshe ka të ngjarë të jetë e vjetër. Këtë trajtë e gjejmë që në dokumentimet e parë të arbërishtes së shkruar te Matrënga, ku, «të shumtën e herës përdoret si futurum necessitatis: *kemi të anastisemi* 27 (= të ringjallemi). Po kështu edhe te Santori: *s'kemi te nderomi* tin zonë (Emira, I, 2) etj.»¹⁶

Këtë trajtë, siç na dëshmojnë Kamarda¹⁷, Lamberci¹⁸ e studjues të tjerë, e kanë mbarë të folmet e italo-shqiptarëve, po gjurmë të saj gjejmë edhe jashtë këtyre të folmeve si p.sh. në përshkrimet e Anonimit të Elbasanit ndeshim: «*ke të helmohesh tepër*»¹⁹.

Trajta e së ardhshmes me «*kam*» + lidhore ndeshet dendur në të gjitha të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës ku, sipas vëzhgimeve dhe materialeve tona, ajo del në dy forma: a) *folja* «*kam*» (e cila e ruajtën e saj të pangurosur d.m.th. ndryshon sipas vetave dhe numrit) + lidhoren me pjesëzën të: p/sh. *kam të thom*, *ke të thuash*, *ka të thotë*, *kemi të thomi*, *keni të thoni*, *kan(ë) thonjën*; b) me foljen «*kam*» + lidhoren pa pjesëzën të: p.sh. *kam thom*, *kam bënj*, *kem i thomi* etj.

Veta I njëjës.

Për vetën I njëjës shembujt i kemi edhe me ruajtje të pjesëzës të dhe me rënie të saj. Trajtat me rënie të pjesëzës të siç do të shihet edhe në shembujt e mëposhtëm janë më të dendura: a) *trajta me ruajtje të pjesëzës të: kam t'e thom* in italiano? (Shën Mitër-Koronë), *kam t'e njoh* se kush është (Vakaricë), e bila u kish bën 18 ani e tha: «*kam t'e martonj*» (Vakaricë), *ka të të ngas* (Platan) *kam t'ja jap* (Ejaninë), *kam të marr një trëndofilje* (Maqi), si *kam të bënj /tha/* se jam e ljothët (Çivita), jam e bënj kshet se *kam të martohem* (Frasnitë).

b) *trajta pa pjesëzën të: kam thom* atë me zogat // *kam e thom* // *kam ju thom* kanxuna // *kam e thom* puru arbrisht // *kam ju e thom* // *kam e thom* një shurbe:s (Frasnitë), *kam e thom* // nani ç'*kam thom* (Spexano), si *kam thom* (Maqi), *kam e thom* // ç'*kam thom* nane? (Shën

13) J. Gjinari, *Dialektologjia shqiptare*, dispensë, 1966, f. 59:

14) Sh. Demiraj, *Rreth formave të së ardhshmes në gjuhën shqipe*, «St. fil.», 3, 1970, f. 71.

15) Po ai, po aty.

16) M. Domi, *Morfologjia historike e shqipes*, dispensë, 1961, f. 69.

17) D. Camarda, vep. e cit., f. 266.

18) M. Lambertz, vep. e cit.

19) M. Domi, vep. e cit., f. 69.

Mitër-Koronë), *kam i thom* atë... (Ejaninë) aj xapaturi i nëmuri tha: «si *kam i thom* kshtu sime bilje? // *kam thom* prrallëzën // *kam ju thom* një vjersh kurorje // (Çivita), më ljireve vetëm / nani me kta bilj si *kam e bënj*? // mbsomë o malli im si *kam e bënj* (Shën Mitër-Koronë), gjith kuarrjën / nani u ç'*kam bënj*? (Ejaninë), ç'*kam bënj* (Çivita), ç'*kam bënj* me kët solled? (Frasnitë), *kam e pinj* pra këndonj // nani *kam vete* ndërtonj // *kam e dhiovasinj*; (= lexoj) // e bilj'e regjit zu e qaj distinin: «papa çë më bëre, nani ktë *kam marr u?*» // *kam e rra* ngaditë // *kam partirinj* (= nisem) // *kam qandonj* // *kam kurrinj* // *kam shkru:j* // *kam dal* // *kam ikinj* // *kam runj* // *kam ja qellinj* (shpie, çoj) (Shën Mitër-Koronë), *kam gha* e *kam pi* // em një kal /tha/ se *kam vete* // *kam penxohem* // *kam ja jami* (= japim) (Vakaricë), *kam vinj* të të shoh (Platan), nani *kam* një vashës çë *kam e martonj* puru a Roma // *kam i bjenj* një kumblimend nani (Maqi), *kam e kondinuarënj* (= vashdoj) // *kam e tiganisinj* // *kam rri* ndë shpit (Frasnitë), *kam ja qellinj* // u *kam paguanj* për një shërbesë çë nëng bëra // ke të më jash një pal tirq se *kam i arnonj* (Çivita).

Veta II njëjës

Në vetën II njëjës pjesëza të e lidhores nuk bie: in italiano ç'*ke t'i* bëç // një cik dhokacion (= edukim) *ke t'ja japç*, njimos kur bëhen t'kroc nëng t'kalkularnjën fare // bëj t'ngreheç se *ke t'viç* me mua // ke t'fjëç (Shën Mitër-Koronë), *ke t'më bësh* një pjaxhir // ma ti *ke të bësh* një shurbesë // e foli ki kobaç e tha: «ma ti *ke t'vesh* tek rregji (= mbreti) // *ke t'vesh* ka rregji e thuj: «*ke të më jash* (= japësh) një pal tirq se *kam i arnonj*» // tha / però *ke të marrsh* shërbesën çë të pëlqen më shumë te pllasi // ajo papa u sëmur e tha t'shoqit: «ma /tha/ ti *ke të presh* at purtugalj // *ke t'me siellsh* (Çivita), *ke t'veç* (Platan), *s'ke të thuash* më të shtrëmbura (Ejaninë), për mua *ke të jesh* një mace ljujje // e zoti për këtë gjalpër tha: «ti *ke t'jesh* i mallkuar ka të gjith kta brrutet animalt e dheut, e me barkun tënd *ke t'shtrashinarsh* dhet ngaditë // me shumë dulur ti *ke t'xjerrç* bilt tënd // *ke t'seguirç* (= ndjekësh), u prur tek gruaja e / tha: «ti *ke t'rriç* sempre nën ordrin e tit shoqi» (Maqi).

Veta III njëjës

Edhe për vetën III njëjës ne kemi ndeshur vetëm trajta me ruajtje të pjesëzës të²⁰: *ka të verë* ndë shpi se *ka të verë bënjë* të ngrënit // nusja *ka të verë* duart ngriq // është një shërbesë çë *ka të vinjë* (Shën Mitër-Koronë), kur është il momendo çë *ka të verë* mbë qishë // kur e do nj'guanjun një vashëz / *ka të verë* guanjuni direktamente t'ia thotë // te shpija çë *ka të rriç* nusja // e ngjaten një cikë buzen për un po di tempo / ma pra *ka të trankilaret* // *ka t'e dirë* e jëma e i jati // ndëse thotë e jëma e jati ë / pra vashëza *ka të thotë* puru ë (Frasnitë), thuj tit et se *ka të t'bëjë* nj'vest me de:tin me gjith pishqit (Vakaricë), edhe sempre *ka të të jap* gjëmbe e shërtime (Maqi), puru nani *ka të martohet* ime bilje // vete *ka rregji* se *ka një bi:r* çë *ka t'e martonjë* (Çivita), *ka të marrë* një bir zoti (Ejaninë), alora ki dhëndërri *ka të dërgo:jë* thënë tek i jati nuses (Platan).

20) Kemi regjistruar vetëm një rast me rënie të pjesëzës të: bënë hjenë ti shumë të madhe / se *ka nxënëjë* tërë këto valle (Shën Mitër-Koronë).

Veta I shumës

Për veten I shumës kemi ndeshur vetëm trajta ku pjesëza të e lidhore ka rënë: *kemi mbjellmi* ullinj // *kem' e bëmi* zjarrin // kemi pemë një qelqe ve:r // *kem rrasparmi* këpucët dhopu që i vemi shollën (Shën Mitër-Koronë), *kem' e mbjellmi* // *kem ikmi* (Ejaninë), kur të mbjidhemi *kemi e hami* bashkë // *kem pundarmi* (Frasnitë), dhëndëri me nusen rraxhunojen / thon kur kemptakojmë ta këpujëm shkuqi:në (Platan) vierçit kemi këndomi? // *kem thomi* gjë arbrisht? // *kem i thomi* si thomi na? (Spexano), amurin *kem e bëmi* na di vet // *kem shkomi* (Maqi).

Në një numër jo të vogël rastesh, kryesisht në katundin Frasnitë, për vetën I shumës, në vend të *kem(i)* u dëgjua *kam* psh. *kam e bëmi* // *kam e shoshmi* me sitën // *kam vem* marrmi... / *kam bëmi* shumë shërbise // *kam e penxomi* // na jemi arbresh e *kam distinguiremi* sempri na thomi sempri atire lti:nje se *kam folmi* arbrisht / ma ata nëng do t'na kapirjën se thon: *kam folmi lti:sht* // *kam folmi* me kta gjiri // Ndonjë rast të rrallë kemi edhe për Çivita: ngreu se *kam vemi*.

Veta II shumës

Për vetën e dytë shumës shembujt i kemi të pakët, po që të gjithë janë të tillë ku pjesëza të ka rënë: nani *kin' leni* makinën ktu (Frasnitë), sa dit *kin' rrini* (Shën Mitër-Koronë), tha: «mos *ken veni* mëngu një ndë grike (Ejaninë).

Veta III shumës

Për vetën III shumës, shembujt që disponojnë janë po ashtu me rënie të pjesëzës të: *kan shkunjën* ventikatr orë // ata që duhen mirë kshu *kan vdesën* (Shën Mitër-Koronë), dhopu ata që *kan ve:n* gha:n te nusja venë e gha:në (Maqi), *kanë nxjerrjën* mbroljat hapt mbi shtrat se *kan ja shohjën* gjith gjindja // *kan marrën* nusen // e uzi është se *kan arjerrjën* mbroljat hapt mbi shtrat // i japën *ç'kanë i japën* (Frasnitë).

Nga paraqitja e mësipërme mund të dalin këto përfundime:

1) Në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, krahas trajtave të së ardhshmes me «kam» + lidhoren e tashme me pjesëzën të e ndeshim në vetën I, II dhe III njëjës, dalin edhe trajta pa të, në të tri vetat e shumës dhe në vetën e tretë njëjës (krahas atyre me ruajtje të të-së). Trajtat pa pjesëzën të mund të vështrohen si trajta të lidhore me rënie të kësaj pjesëze, por nuk përjashtohet mundësia që ato të jenë edhe formime të së ardhshmes me «kam» + foljen në kohën e tashme të mënyrës dëftore. Një supozim i tillë gjen mbështetje, nga një anë, në përdorimin aq të dendur të së tashmes së dëftores me vlerën e së ardhshmes, në të folmet arbëreshe²¹ dhe në mbarë gjuhën shqipe²², nga ana tjetër, me shfaqjet, sado sporadike, të tilla si *kam jam*²³ në vend të *kam të jem* / *kam jem*, ku shohim një dëshmi të ndërtimit mbi bazën e së tashmes e jo të lidhore.

21) M. Lambertz, *vep. cit.*

22) Universiteti i Tiranës, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Sektori i Gramatikës, *vep. cit.*, f. 21.

23) Këtë trajtë e kemi regjistruar vetëm një herë, në katundin Shën Mitër-Koronë «të rrita si portogalje tek jardini, gjith xhirarjën ma u *kam jam* patruni».

2) Gjymtyra e parë e kësaj trajte analitike, folja *kam* nuk është ngurtësuar në trajtën e vetës së tretë (*ka*) siç ka ndodhur nëpër të folme të tjera të arbëreshëve të Italisë²⁴.

Mbi këtë bazë, të një mendjeje me Kamardën²⁵, Demirajn²⁶ e studiues të tjerë që janë shprehur për vjetërsinë e së ardhshmes me «*kam*» + lidhore, ne, ndërkaq, nuk mendojmë që ngurtësimi i *kam* në *ka* të jetë një argument i qëndrueshëm për të dëshmuar vjetërsinë e kësaj trajte. Fakti që kjo trajtë në të folmet e katundeve arbëreshe të Kozencës si dhe në ndonjë nga të folmet e skajit jugor të Shqipërisë si p.sh. në atë të Bregdetit të Poshtëm²⁷, rron si një formë morfosintaksore analitike ku «*kam*» ruan veçoritë e veta morfologjike si folje, tregon se origjinare nuk janë trajtat me «*kam*» në formën e vetës së tretë (*ka*), por përkundrazi ato me ruajtjen e vlerës foljore të «*kam*». Megjithatë, duhet thënë se, edhe në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, në raste të rralla, dalin edhe trajta të së ardhshmes ku «*kam*» nuk zgjedhohet, po mbetet në formën e vetës së tretë *ka*. Në materialet e mbledhura prej nesh na rezultojnë vetëm këta shembuj: *ka t'më siellsh* (Vakaricë) në vend të «*ke t'më siellsh*», *s'ka t'e duash* (Ejaninë) në vend të «*s'ke t'e duash*», *s'ka t'm'i thuaç* (Shën Mitër-Koronë) në vend të «*s'ka t'mi thuaç*» *ka të martonen* (Platan) në vend të «*kan të martonen*».

Edhe në të folmet arbëreshe, ashtu si në mbarë shqipen, përdoret edhe e ardhshmja në të shkuarën. Kuptimi i saj themelor është të tregojë veprime që priteshin të kryheshin pas një çasti të caktuar të së shkuarës. Karakteristikat e kësaj trajte janë pothuajse ato që u theksuan tek e ardhshmja e tipit «*kam*» + lidhoren e tashme. Ndërtohet me të pakryerën e foljes «*kam*» + kohën e pakryer të foljes që shpreh kuptimin themelor: *kish t'i thoja*, *kish t'i vriç* etj. Krahas formave ku ruhet pjesëza të e foljes në lidhore, gjendjen edhe ato pa të: *kish ligj ime bil çë më thonej se ti më mirrje për çot e s'kish vija* (Çivita), njera që ti më the se *kish mirrja* shërbesën që më pëlqenej më shumë / tha / u kish merrja ti: // u të kisha thënë se nuk *kish mbishkaresh* ndër shërbeset time.

Së fundi theksojmë se në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, sikundër edhe në të folmet e tjera të arbëreshëve të Italisë, ndeshen edhe trajtat e së ardhshmes me *do* + lidhore: ti *do të ghaç?* «do të hash?», po në krahasim me trajtat me *kam*, ato me *do* janë më të rralla. Zakonisht ato vlejné për të shprehur një futur *volitiv* d.m.th. për të shprehur një dëshirë, një veprim që duam ta kryejmë.

24) D. Camarda, *vep. cit.* f. 266.

25) Po ai, po aty.

26) Sh. Demiraj, *art. cit.*, f. 72.

27) Sipas M. Totonit, «Në Pigeras e Nivicë e në ndonjë rast në Borsh është e gjallë edhe një trajtë e vjetër e së ardhshmes e formuar nga e tashmja e dëftores së foljes «*patur*» dhe e tashmja e lidhores së foljes që mban kuptimin leksikor. Kjo e ardhme që haset edhe tek arbëreshët e Italisë dhe që këtu përdoret rrallë në krahasim me trajtat e tjera, ka zakonisht kuptimin e një të ardhmeje të domosdoshmërisë: *kam t'i thom një gjë // ka të ver* edhe ai pjesën e tij // *kemi të japëm këtu more Naqe // Ka të dërgoj di procesverbale*. (E folmja e Bregdetit të Poshtëm, në «Studime Filologjike», 1, 1964, f. 154).

* * *

PËRFUNDIME

Nga kjo paraqitje e skicuar e fytyrës së trajtave foljore të mënyrës dëftore, shihet qartë se të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës tërësisht heqin vëmendjen dhe interesimin e studjuesit me një varg dukurish interesante, ndër të cilat më kryesoret janë:

I. Dukuri a tipare të njëjta me mbarë gjuhën shqipe ose me ndonjë nga të folmet e saj, më fort me ato të skajit jugor.

1. Dukuri a tipare të njëjta me ato të mbarë shqipes janë:

a) Trajtat e kohës së tashme, numri njëjës për foljet: *vras*, *ngas*, *fj3* «flas», *pres* për foljet *dal marr*; për foljet *pë*, «pi», *rrë* «rri», *fj3* «fle».

b) Trajtat e vetës së dytë shumës, si të foljeve me zanore ashtu edhe të atyre me bashkëtingëllore (*qepni*, *ecni*, *këkoni*, *bëni* etj.).

c) Trajtat e aoristit, veta e parë dhe e dytë njëjës për foljet me apofoni (unë) *mora*, (ti) *more*.

ç) Trajtat e aoristit për vetën e parë dhe të dytë shumës të foljeve *shoh*, *them*: (na) *pa:më*, (ju) *pa:të* (ata) *pa:në*; (na) *tha:më*, (ju) *thatë*, (ata) *tha:në*.

2. Dukuri a tipare të njëjta me ndonjë nga të folmet e skajit jugor të Shqipërisë:

a) Ruajtja e mbaresës *-nj* për vetën e parë të foljeve me zanore të tipit *bënj*, *punonj*. Me këtë tipar të folmet arbëreshe të Kozencës pihen me të folmet e toskërishtes veriore.

b) Përdorimi i *-ën* në trajtat e vetës së dytë dhe të tretë të kohës së tashme për foljet *hap*, *qep*, *ik*, *ec* etj. (ti) *qepën*, (ai) *qepën*, (ti) *ikën*, (ai) *ikën* etj.

c) Trajta e thjeshtë e së pakryerës del me trajta të afërta ose të njëjta me ato të të folmeve të Çamërishtes ose të ndonjë të folmeje tjetër të toskërishtes. Veçanërisht e qartë është kjo afëri tek trajtat e vetës së tretë njëjës me mbaresën *-nej* (*ikënej*, *dëgjonej* etj.).

ç) Trajta e së ardhshmes e tipit *do* + lidhore e cila përdoret krahas por mjaft më rrallë sesa trajta e tipit *kam* + lidhore.

II. Dukuri e tipare të veçanta të të folmeve arbëreshe që nuk gjenden në të folmet e tjera të gjuhës shqipe:

1. Shtimi i mbaresës *-inj* në vetën e parë njëjës edhe tek foljet me bashkëtingëllore (p.sh. *ghapinj*, *qepinj*). Neve na rezulton që në këtë lloj zgjedhimi kanë kaluar shumë nga foljet me çdo bashkëtingëllore tjetër përveç *s/t*, të cilat në të tri vetat e njëjësit dalin pa mbaresë (*vras-vret-vret* etj.).

2. Në rastet kur të folmet arbëreshe e kanë bjerrë foljen përkatëse të brumit amtar, u drejtohen foljeve të italishtes (ose të dialektit kalabrez), por duke u dhënë atyre trajtat zgjedhimore arbëreshe. Si temë e së tashmes në këto raste merret trajta e infinitivit (*kapirinj* nga it. *capire* «kuptoj»).

3. Të dallueshme nga shqipja e sotme dhe nga të folmet e saj paraqiten trajtat e vetës së parë shumës. Në mbaresën *-më* të shqipes së lashtë, në të folmet arbëreshe është bërë zhvillimi fonetik $\text{ë} > \text{i}$: *-mi*; *kapmi*, *marrmi*

qjami, bëmi, punomi, fjzmi. Pra shohim një zhvillim paralel me mbarë shqipen, ku gjithashtu mbaresa e lashtë *-më* e së tashmes ka evoluar në *-im* nëpërmjet kalimit fonetik $\bar{e} > i$ (krh. arb. *marrmi* dhe shqip *marrim*). Me sa duket kemi të bëjmë me të njëjtin fenomen të përfutur në dy rrugë të ndryshme: në rastin e parë (në të folmet arbëreshe) kemi të bëjmë me një kalim të drejtpërdrejtë *-më > mi* (*marrmë > marrmi*) ndërsa tek *-më > im* (*marrmë > marrim*) procesi i kalimit $\bar{e} > i$ ka ardhur pas një metateze të *marrmë > marrëm* prej nga, më pas, ka dalë *marrim*. Për këtë na dëshmon ekzistenca e trajtave të tilla si *marrëm*, *jamëm*, *presëm* etj. të cilat, përveç se në arbërishten e shkruar (tek Matrënga *presëmë*) dhe tek autorë të tjerë të vjetër të shqipes (Bogdani (*presëmë*, *shqjëmë*)) i gjejmë edhe sot në disa të folme të Jugut, po edhe në ndonjë të folme të Veriut, në gojën e brezit të vjetër, si variante të trajtave me *-im*.

4. Të dallueshme nga shqipja e sotme paraqiten edhe trajtat e vetës së tretë shumës. Në të folmet arbëreshe përdoret mbaresa *-njën*: *bënjën*, *franjën*, *kërkonjën*, *ghapnjën*, *ndihnjën* etj.; në shqipen e sotme u përgjigjen: *bëjnë*, *fryjnë*, *kërkojnë*, *hapin*, *ndihin* etj.

5. Dallimin më të dukshëm midis të folmeve arbëreshe dhe gjuhës së sotme shqipe e shohim në trajtat e dyta analitike të së tashmes tipi *jam + e + foljen* në kohën e tashme: *jam e vinj*, dhe të së pakryerës tipi *jam + e + foljen* në të pakryerën: *inja e vinja*. Këto trajta dalin si ndërtime analitike, të përbëra nga tri gjymtyrë: 1) folja *jam* përkatësisht në të tashmen ose në të pakryerën, 2) lidhëza bashkërenditëse *e*, e cila, në ndonjë rast edhe mund të mungojë, në pasojë të elizionit 3) folja që shpreh veprimin themelor përkatësisht në kohën e tashme ose të pakryer.

Trajtat analitike në fjalë janë të përhapura në mbarë të folmet e arbëreshëve të Italisë; ato i ka vënë re dhe është përpjekur t'i shpjegojë si pari Kamarda, i cili i quante të barasvlershme me gjerundin e italishtes, por një kthjellim në lidhje me ndërtimin dhe kuptimet e këtyre trajtave, nuk mund të arrihet vetëm me përqasjen e thjeshtë të tyre me ato të italishtes (tipi *sto + gjerund: sto venendo*). Pa mohuar një ndikim të mundshëm nga kjo trajtë e italishtes me të cilën (gjuhë) të folmet arbëreshe bashkëjetojnë prej pesë shekujsh, neve, ndërkaq, na duket e mosmospesueshme të kthejmë sytë dhe të marrim parasysh edhe dritën që lëshon mbi to krahasimi me simotrat e tyre në të folmet e tjera arbëreshe p.sh. *jam ç lanj* në të folmen e Grecit, nëpërmjet së cilës gjejmë edhe një lidhje me të folmet e skajit jugor të shqipes, si p.sh. me atë të Labovës në Kryqit në lokalitetin e Libohovës (pranë Gjirokastrës) ku gjëllinë përbërësit trajta të tilla analitike të ndërtuara nga folja *jam + lidhëza e + folja* që shpreh kuptimin themelor p.sh. *jam që laj duart*.

Duke dalë në lëmin më të gjerë të gjuhës dialektore shqipe, mund të bëhet edhe një krahasim i trajtave analitike të të folmeve arbëreshe me ato të disa të folmeve të gegërishtes veriore tipi: *jam ka shkoj, kjeç ka shkoj*, të cilat, neve na duken të ngjashme nga forma dhe krejt të njëjta nga kuptimi (me ato të të folmeve arbëreshe). Mbi këtë bazë ne sipërim mendimin se këto trajta analitike të tipit *jam e vinj, inja e vinja* duhet ta kenë zanafillën jo jashtë shqipes tek gjerundi i italishtes, siç mendonte Kamarda, por, përkundrazi, brenda vetë asaj d.m.th. kemi të bëjmë me trajta që arbëreshët do t'i kenë marrë me vete nga Shqipëria,

ku, edhe sot, siç u shtjellua, ruhen gjurmët e tyre si në Jug ashtu edhe në Veri.

6. Në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, ashtu si nëpër të folmet e tjera të arbëreshëve të Italisë, përdoret dendur e ardhshmja e tipit *kam* + lidhore. Nga analiza e kësaj trajte ne arrijmë në këto përfundime:

a) Në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, krahas trajtave të së ardhshmes me *kam* + lidhoren e tashme me pjesëzën *të* që ndeshim në vetën I, II dhe III njëjës, dalin edhe trajta pa *të*, në të tri vetat e shumësit dhe në vetën III njëjës (krahas atyre me ruajtje të *të-së*). Trajtat pa pjesëzën *të* mund të vështrohen si trajta të lidhore me rënie të kësaj pjesëze, por nuk përjashtohet mundësia që ato të jenë edhe formime të së ardhshmes me *kam* + foljen në kohën e tashme të mënyrës dëftore. Një supozim i tillë gjen mbështetje, nga një anë në përdorimin e *të* dendur të së tashmes së dëftores me vlerën e së ardhshmes, në të folmet arbëreshe dhe në mbarë shqipen; nga ana tjetër, me shfaqjet, sado sporadike të tilla si *kam jam* në vend të *kam të jem* / *kam jem* që kemi ndeshur në këto të folme.

b) Gjymtyra e parë e trajtës analitike të së ardhshmes *kam* + lidhore (folja *kam*), në të folmet arbëreshe të krahinës së Kozencës, nuk është ngurtësuar në trajtën e vetës së tretë (*ka*), siç *ka* ndodhur në të folmet e tjera të arbëreshëve të Italisë. Mbi këtë bazë, të një mendjeje me Kamaradën, Demirajn e studjues të tjerë që janë shprehur për vjetërsinë e së tashmes me *kam* + lidhore, ne, ndërkaq nuk mendojmë që ngurtësimi i *kam* në *ka* të jetë një argument i qëndrueshëm për të dëshmuar vjetërsinë e kësaj trajte. Ne mendojmë se origjinare nuk janë trajtat me *kam* në formën e vetës së tretë, por ato ku *kam* ruan vlerën foljore dhe ndryshon sipas vetave dhe numrit. Këtë e mbështesim edhe në trajtat e tilla që gjëllijnë nëpër të folme të toskërishtes të tilla si ajo e Bregdetit të Poshtëm.

R é s u m é

UN APERÇU SUR LES FORMES VERBALES DE L'INDICATIF DES PARLERS ALBANAIS DE COSENCE (ITALIE)

L'enquête de l'auteur concerne les formes verbales de l'indicatif des parlers albanais de Cosence en Italie. Shkurtaj remarque que le système verbale de ces parlers a emprunté une voie presque tout à fait propre, au point de vue de la morphologie et de la syntaxe, ce qu'on remarque aussi bien dans les formes conservées (qui s'expliquent du reste par le séjour en Italie de plus de cinq siècles de ces parlers réduits en simples îlots linguistiques et séparés de la souche mère de la langue albanaise), que dans les innovations morphologiques et syntaxiques intervenues durant cette période.

Dans un exposé mis au point et enrichi par des exemples et des paradigmes sur les modes et les formes verbales différentes, l'auteur fait ressortir ces traits et ces particularités des parlers albanais de la région de Cosence en Italie du Sud.

I. Aspects et traits identiques à toute la langue albanaise, ou bien à quelqu'un de ses parlers, plutôt des régions marginales du Midi de l'Albanie.

1. Identiques à tout l'albanais sont:

a) les formes du présent singulier pour les verbes: *Vras, ngas, fjas*, «flas» *pres, dal, marr, pi*;

b) les formes de la deuxième personne du pluriel pour tous les verbes (*qepni, kërkoni*);

c) les formes de l'aoriste, première et deuxième personnes, pour les verbes à aphonie: (unë) *mora*, (ti) *more*; ainsi que pour les première et deuxième personnes du pluriel des verbes: *shoh, them*.

2. aspects et traits communs à quelque parler de l'extrême sud de l'Albanie:

a) conservation de la désinence -nj dans la première personne des verbes se terminant en voyelle: *punonj, bënj*;

b) usage de la désinence -ën, première et deuxième personne du pluriel des verbes: *hap, ik, ec, etc.*: (ti) *ikën*, (ai) *ikën*;

c) la troisième personne de l'imparfait du type *ikënej, dëgjonej* résulte proche ou identique au parler de la Çamerie et de quelque autre parler du dialecte tosche septentrional;

d) la forme du futur, type *do* + conjonctif, trouve un usage contemporain, mais plus rarement, avec la forme type *kam* + conjonctif.

II. *Aspects et traits particuliers des parlers albanais en Italie qui ne retrouvent pas dans les autres parlers de l'albanais.*

1. De ces traits on peut signaler:

a) extension de la désinence -inj aussi aux verbes se terminant par une consonne: *ghopinj, qepinj*. N'y font exception que les verbes se terminant par les consonnes t/s: *vras, pres, etc.*

b) usage de verbes empruntés à l'italien par des formes de conjugaison de l'albanais: *kapirinj* «comprendre»;

c) les formes à la désinence -mi prennent, à la première personne du pluriel, la forme: *kapmi, bëmi*. L'auteur a tenté de donner aussi une explication du chemin d'évolution qu'a subi cette forme en passant par *më* < *mi* dans ces parlers;

d) les formes de la troisième personne du pluriel se prennent la désinence -njën: *bënjën, kërkonjën, kapnjën*;

e) la distinction la plus apparente entre les parlers albanais de Cosence et l'albanais contemporain est remarquée dans les deuxième formes analytiques du présent et de l'imparfait, type *jam* + *e* + verbe au présent; *jam e vinj*, et de l'imparfait type *inja* + *e* + verbe à l'imparfait: *inja e vinja*. L'auteur a traité amplement ces formes analytiques en faisant également des comparaisons et des parallélismes avec d'autres formes périphrastiques qu'on trouve dans des parlers à l'intérieur du territoire albanais, surtout avec la forme *jam që laj*, qu'on trouve dans la Labovë Kryqit (au voisinage de Gjirokastër), et *jam ka shkoj, kjeç ka shkoj*, qu'on retrouve dans les parlers du dialecte guègue septentrional.

f) les parlers des installations albanaïses dans la province italienne de Cosence font preuve d'un usage fréquent du futur type *kam* + conjonctif. L'auteur s'est arrêté également à la description de cette forme plus longuement, en faisant des comparaisons et en apportant des arguments plus valables qui permettent d'aboutir à quelques conclusions générales tant sur la structure que sur son extension et sa valeur.

